

TERUG NAAR NU

WAARDEVOLLE CULTUURLANDSCHAPPEN DOOR NATUURONTWIKKELING

Wouter Helmer, Stichting Ark, Meerwijkselaan 29, 6564 BS Heilig Landstichting

Decennia lang is de natuurbescherming een vergaarbak geweest van onheilsprofeten en mensen met een conserverende instelling. En nog steeds voelen de meeste natuurbeschermers zich meer verwant met soorten die achteruit gaan, dan met soorten die het goed doen. Ook wanneer natuurbeschermers het over cultuur hebben is dat doorgaans in behoudende zin. Vanuit de ontstaansgeschiedenis van de natuurbescherming is dat allemaal zeer begrijpelijk, maar het is de vraag of natuur en landschap er uiteindelijk iets mee opschieten. Onderstaand artikel pleit voor een heroriëntatie op natuur en maatschappij door natuurbeschermers, waarbij de begrippen 'levende natuur' en 'cultuurlandschap' opnieuw inhoud krijgen.

NATUUR EN CULTUUR VERBONDEN

Letterlijk sinds mensenheugenis oefent de mens invloed uit op het landschap waarin hij leeft en is er dus sprake van cultuurlandschappen. Uiteraard was zijn invloed op de natuur aanvankelijk niet groot en het duurde waarschijnlijk honderdduizenden jaren voordat cultuurlandschappen zich duidelijk gingen onderscheiden van niet door mensen beïnvloede natuurlandschappen. Toch wordt de invloed van de mens op het prehistorisch landschap vaak onderschat. Neem het landschap van pakweg 8.000-10.000 jaar geleden. Het bos, dat grote delen van West-Europa na de laatste ijstijd bedekte, wordt door veel ecologen beschouwd als de oorspronkelijke natuur van onze klimaatzone voordat de mens zijn invloed deed gelden. Men vindt het daarom belangrijk te weten hoe dit bos eruit zag: was het oorspronkelijk gesloten en was het pas de mens, die later voor openheid zorgde (traditionele opvatting) of was het al

van nature halfopen door de invloed van grote herbivoren (Vera c.s.) (figuur 1)? In deze discussie mist men het feit dat de mens 10.000 jaar geleden al als jager over dit deel van de wereld heerste. De meeste grote herbivoren waren reeds door hem uitgeroeid. Als het bos inderdaad gesloten was, kan dit wel eens voor een belangrijk deel een menselijke oorzaak hebben gehad. We praten in ieder geval over een cultuurlandschap met een forse menselijke inbreng en in die zin niet fundamenteel anders dan latere cultuurlandschappen. Het is maar een voorbeeld om te laten zien dat natuur en cultuur onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en dat we, wanneer we

FIGUUR 1

Gesloten bossen in de steentijd: omdat veel grote herbivoren reeds waren uitgeroeid kan dit ook het cultuurlandschap van de jagerscultuur worden genoemd (foto: Wouter Helmer).

over natuur praten, ons steeds bewust moeten zijn van de culturele context.

CULTUUR VAN DE NATUURBESCHERMING

Niets wijst erop dat de bovengenoemde jagers, de mensen uit de Bronstijd, de Romeinen of de Middeleeuwse volkeren een harmonieuze samenleving met de natuur in de breedste zin van het woord nastreefden. Er was wel bruikbare natuur, die bevoordeeld werd, gevaarlijke natuur die bestreden werd en indifferente (rest) natuur, die zich maar

FIGUUR 2
 Uit nood geboren
 natuurbescherming: het
 stilzetten van de tijd in
 agrarische cultuurland-
 schappen (foto: Martine
 Lejeune).

verend landgebruik zag men veel planten en dieren verdwijnen. In die zin is het begrijpelijk dat men in eerste instantie vooral voor een behoudsstrategie koos: men wilde redden wat er nog te redden viel. Daarbij kwam men er al snel achter dat zonder het bijbehorende beheer soorten toch nog verdwenen, ook in natuurreservaten. En om de aard van dat bijbehorende beheer te bepalen ging men terug naar de omstandigheden waarin men de planten en dieren oorspronkelijk had aangetroffen: het cultuurlandschap van het begin van de 20e eeuw.

Wat uit nood geboren was, werd uiteindelijk de kern van het Nederlandse natuurbeschermingswerk: het behoud van planten en dieren in een historisch cultuurlandschap. Een momentopname in de boeiende relatie tussen natuur en cultuur werd zo gefixeerd (figuur 2). Natuurreservaten werden eilanden in een boze buitenwereld en de natuurbescherming een opvangcentrum voor zwartkijkers en mensen die hun rug naar de toekomst keerden.

Het is de opkomst van de rode lijsten-cultuur, die eenzijdig de nadruk legt op soorten die teruglopen in aantallen (cirkelredenering: 'het gaat slecht met de natuur en om dat aan te tonen nemen we de soorten waarmee het slecht gaat als graadmeter'). Logischerwijs nemen veel zogenaamde 'cultuurvolgers' een dominante positie in op de rode lijsten.

In zo'n context is iedere verandering al snel een verslechtering. Toen zich, eind jaren tachtig, natuurontwikkeling als nieuwe stroming aandiende, kwam de meeste weerstand dan ook niet van bestuurders, bedrijven of boeren, maar van de traditionele natuurbescherming.

NATUURONTWIKKELING EN DE LEVENDE NATUUR

Er zijn verschillende redenen genoemd voor de opkomst van een nieuwe natuurbeschermingsstrategie: het tekort schieten van het natuurbehoud, het onverwachte succes van de Oostvaardersplassen, de internationale

moest voegen naar het veranderende cultuurlandschap.

Pas na de industriële revolutie ontstond er onder bredere lagen van de Europese bevolking een bewustzijn van natuur, die het nuttigheidsprincipe oversteeg. Beroemd in Nederland zijn de publicaties van Jac. P. Thijssen, waarin de rijkdom van de natuur, van het kleinste insect tot het grootste natuurspek-

takel, tot leven wordt gebracht. Opvallend in die geschriften is dat Thijssen zich weliswaar maatschappijkritisch opstelt, maar op een positieve manier. Zijn *Levende Natuur* evolueert mee met de dynamische maatschappij om hem heen.

Onder de naoorlogse natuurbeschermers vinden we van die houding weinig meer terug. Onder invloed van een zich snel intensi-

FIGUUR 3
 Natuurontwikkeling heeft geleid tot een herwaardering van de natuur als een zichzelf ordenend systeem (foto: Gerard Litjens).

kritiek op Nederland dat we in eigen huis te weinig doen aan het herstel van ecosystemen. Ongetwijfeld hebben deze factoren het fenomeen natuurontwikkeling in de kaart gespeeld, maar zeker zo belangrijk is de opkomst van een nieuwe generatie natuurbeschermers. Opgroeïend in een veel stedelijker context, via reizen en moderne media voortdurend geïnformeerd over complete ecosystemen elders in de wereld, zijn steeds meer mensen zich gaan afvragen of we de natuur in Nederland niet tekort doen, door haar vooral te definiëren in een agrarische context.

In zekere zin is natuurontwikkeling een terugkeer naar de roots van de natuurbescherming, naar 'alles wat groeit en bloeit en ons altijd weer boeit', naar De Levende Natuur in al zijn rijkdom. Ten opzichte van de behoudsstrategie met zijn nauw omschreven beheersplannen, betekent het ook een herwaardering van de natuur als een zichzelf ordenend systeem. Kennis van natuurlijke processen wordt gebruikt om die processen meer ruimte te geven. De ontwikkeling van de natuur staat centraal en niet één of ander vast omschreven natuurbeeld (figuur 3).

Aan de ene kant klinkt het zo eenvoudig: 'de natuur zijn gang laten gaan', maar dat is het allerm minst. Sterker nog het blijkt in de praktijk veel moeilijker dan het uitvoeren van een beheersplan. We hebben het immers niet over een gemakzuchtig 'laissez faire', maar over het zorgvuldig ontketen van natuurkrachten, die eeuwenlang volkomen aan banden zijn gelegd, over het weer ongedaan maken van fysieke barrières, de terugkeer van verdwenen diersoorten die een ecologische sleutelrol spelen en niet in de laatste plaats over een omslag in het denken van mensen over natuur.

Het ruimte geven aan de natuur botst met een, zeker in de westerse cultuur, diepgeworteld superioriteitsgevoel van mensen ten opzichte van de natuur. Zo is de klassieke natuurbescherming grotendeels gestoeld op de stelling dat de mens lang een verrijkende invloed op de natuur heeft gehad en vindt ze

haar uitwerking in een bonte verzameling aan beheersmaatregelen. Maar ook veel natuurontwikkelingsprojecten ontaarden in vormgegeven natuur.

Daarnaast vinden we het moeilijk om te erkennen dat verandering het wezen der dingen is. Ergens weten we het wel: pak het geluk en het glipt uit je handen. Toch trappen we er steeds weer in, ook bij de natuurbescherming. Hoewel we weten dat natuur dynamisch is, zoeken we toch steeds weer houvast in toetsbare natuurdoeltypen en dergelijke. Daarmee hebben natuurbeschermers een deel van de ellende aan zichzelf te danken.

'Toch klopt er iets niet', zei een fervent aanhanger van het werken met natuurdoeltypen eens tegen mij. 'Omdat jullie jezelf van tevoren geen vastomlijnde natuurdoelen stellen, heb je achteraf altijd succes'. En zo is het.

NATUURONTWIKKELING EN LEVENDE CULTUUR

De voorstanders van natuurontwikkeling zijn niet zelden uitgescholden voor cultuurbarbaren. Nederland is immers van onder tot boven een cultuurlandschap en daarin zou geen 'terugkeer naar de oertijd' passen. Als ik dergelijke teksten lees moet ik onwillekeurig altijd denken aan de Fransen die vonden dat hun atoomproeven maar op Mururoa gehouden moesten worden omdat het in Frankrijk zelf niet verantwoord zou zijn vanwege de rijke cultuurhistorie.

Niet dat ik voor atoomproeven in Frankrijk ben, maar die arrogante houding over de eigen cultuurhistorie zou wel wat minder mogen.

Wat die cultuurhistorie ons in ieder geval heeft gebracht is een landschap dat voor drie-kwart als een ecologische woestijn kan worden beschouwd, met hooguit een paar procent van de soortenrijkdom, die er onder natuurlijke omstandigheden te vinden zou zijn. Niet echt iets om als cultuur trots op te zijn. Opnieuw ruimte maken voor natuur is dan ook geen terugkeer naar de oertijd, maar eerder een kwestie van moderne beschaving, waarin respect voor planten en dieren als medebewoners van dit land past.

De manier waarop het gebeurt heeft al helemaal niets met de oertijd te maken. Bij natuurontwikkeling wordt immers gezocht naar aanknopingspunten bij moderne maatschappelijke behoeften. Vraagstukken op het gebied van veiligheid tegen hoogwater, delfstoffen- en drinkwaterwinning, recreatie of stadsontwikkeling, worden opgelost op een manier die ook de natuur perspectief biedt (figuur 4).

Ook in die zin pakken we de draad van Thijsse weer op. Natuur en cultuur zijn beide levende en onderling afhankelijke begrippen en het is de primaire taak van de natuurbescherming om aandacht en ruimte voor natuur te integreren in een voortdurend veranderende maatschappij. Daarin past het zorgvuldig omgaan met waardevol cultureel erfgoed, maar het verleden is geen alternatief voor de toekomst. Ook voor het cultuurlandschap geldt dat een pure behoudsstrategie gedoemd is te mislukken.

FIGUUR 4

De koppeling van kleiwinning, hoogwaterbescherming en natuurontwikkeling is een schoolvoorbeeld van hoe moderne maatschappelijke behoeften aan de basis staan van duurzame en rijke ecosystemen (foto: Fokko Erhart).

FIGUUR 5

Culturele rijkdom langs de grote rivieren: het creëren van ruimte voor onvoorspelbare ontwikkelingen. Voormalige maïsakkers en raaisgrasweiden na een hoogwater (foto: Wouter Helmer).

HOE VERDER?

Veel natuurbeschermers begrijpen uit het verleden dat natuur en cultuur in Nederland nauw met elkaar verbonden zijn. Dat wil niet zeggen dat de dynamiek van deze relatie ten volle wordt doorgrond, laat staan dat men in staat is om de verhouding tussen natuur en cultuur een moderne inhoud te geven, rekening houdend met het huidige maatschappelijke krachtenveld. Toch zullen we dat laatste moeten doen om de planten en dieren, die ons aan het hart gaan, een duurzaam perspectief te bieden in dit land.

Effectieve natuurbescherming vraagt om een voortdurend anticiperen op of, liever nog, richting geven aan maatschappelijke ontwikkelingen, waarbij gekeken wordt hoe deze

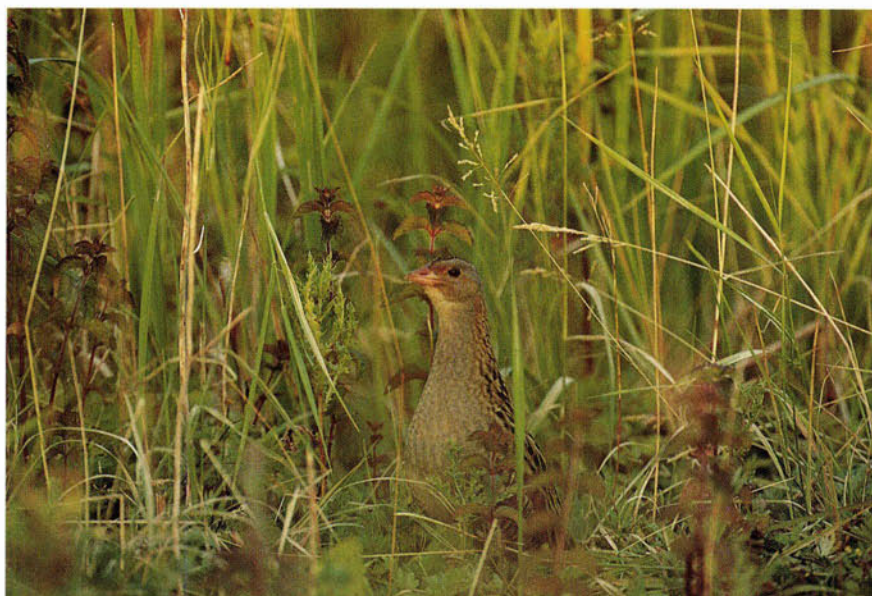
ontwikkelingen kunnen bijdragen aan de ont-plooiing van zo compleet mogelijk ecosystemen. Diverse natuurontwikkelingsprojecten hebben de afgelopen jaren reeds aangetoond dat natuurbeschermers maatschappelijke problemen (zoetwaterberging, delfstoffenwinning, bodemsanering, hoogwaterbescherming etc.) kunnen oplossen op een manier die de natuur ten goede komt. Het betekent wel dat de stuurlui van de natuurbescherming hun veilige wal vaker zullen moeten verlaten als het om belangrijke maatschappelijke discussies gaat.

Zo'n strategie vereist tegelijk een betere kennis van natuurlijke processen, die aan de basis staan van onze inheemse levensgemeenschappen. We moeten onze kennis van soor-

ten echt proberen los te weken uit de context van het oude agrarische cultuurlandschap en proberen te achterhalen wat de natuurlijke oorsprong van veel zogenaamde 'cultuurvolgers' is. Alleen dan zijn we in staat om accuraat te reageren (dat wil zeggen de kansen voor ecologisch herstel optimaal te benutten) op maatschappelijke ontwikkelingen of ruimteclaims, die steeds vaker een niet-agrarische achtergrond hebben. Het wezenlijke van de procesmatige benadering is dat ze ook ruimte biedt aan ontwikkelingen die we niet voorzien (figuur 5), terwijl het teruggrijpen naar oude beheersvormen nooit veel meer oplevert dan wat er al was of wat we al wisten met onze beperkte kennis van de natuur. In nieuwe natuurgebieden langs Rijn en Maas komen nu weer tientallen soorten voor (van broedvogels tot libellen en van dansmuggen tot sprinkhanen) waarvan de terugkeer als een volslagen verrassing geldt (figuur 6).

Onder de soorten die opbloeien in natuurontwikkelingsgebieden zijn kenmerkende soorten van het oude cultuurlandschap, zoals de Kwartelkoning, de Das, de Koninginnenpage of de Kerkuil. Maar er zijn ook cultuurvolgers die het tot dusver laten afweten en dat mogelijk in de toekomst zullen blijven doen. Denk aan Grutto of Hamster. Voor dergelijke soorten past voorlopig geen andere strategie dan dat we er zuinig op moeten zijn zolang we ze geen beter perspectief kunnen bieden. Hier heeft voortzetting van historisch beproefde beheersvormen dus duidelijk een functie voor het behoud van soorten.

Zo komen we dan toch bij het behoud van historisch waardevolle cultuurlandschappen als onderdeel van een moderne natuurbescherming, maar pas nadat het zwaartepunt van het natuurbeschermingswerk naar andere terreinen is verlegd. Andere en zwaarwegender redenen om zorgvuldig om te gaan met oude cultuurlandschappen zijn van cultuurhistorische aard. Maar ook hiervoor geldt, net als voor de natuurwaarden, dat zeldzaamheid of bedreiging alleen geen ga-

FIGUUR 6

Kwartelkoning. Honderden soorten zijn in het verleden gevangen geraakt in een agrarisch systeem dat ze vervolgens (door intensivering van het landgebruik) gewurgd heeft. Teruggrijpen naar extensieve beheersvormen is voor veel soorten slechts een terugkeer naar de gevangenis. Natuurontwikkeling kan een bevrijding zijn, zoals voor de kwartelkoning (foto: Peter Eekelder).

FIGUUR 7

Nieuwe harmonie tussen mens en natuur op de grindbanken langs de Grensmaas, hier tegenover Obbicht (foto: Wouter Helmer).

ranties zijn voor een duurzame bescherming. Ook cultuurhistorische waarden zullen voortdurend een nieuwe betekenis moeten krijgen in een veranderende maatschappij. Een puur 'museale' invulling zal waarschijnlijk slechts een klein deel van het historisch erfgoed kunnen redden. Voor de grotere oppervlaktes zal er toch gezocht moeten worden naar nieuwe economische dragers (recreatie, wonen in 'nieuwe markten', ongesubsidieerde oogstvormen).

EEN NIEUW WAARDEVOL CULTUURLANDSCHAP LANGS DE MAAS

Aldus tekent zich een natuurbescherming af die haar kennis van natuurlijke processen en cultuurhistorische waarden aanwendt om ruimtelijke en/of economische problemen van andere maatschappelijke actoren op te lossen en die, wat nog niet ter sprake is gebracht, ook in staat is dit met grote groepen mensen te communiceren.

Zo'n natuurbescherming kan een enorme bijdrage leveren aan een nieuw landschap, waarin natuur en cultuur zich weer als levende fenomenen en in onderlinge samenhang kunnen ontwikkelen, zonder dat dit een breuk met het verleden betekent. Omdat de historische context, de natuurlijke potenties en het maatschappelijk krachten spel op iedere plek weer anders is, levert deze aanpak ook steeds weer een ander landschap op. Dit kan nauwelijks beter geïllustreerd worden dan aan de hand van het Limburgse Maasdal, dat zich de laatste jaren ontpopt heeft als dé proeftuin voor de moderne natuurbescherming. Hier dient zich een nieuw waardevol cultuurlandschap aan, met een zeer diverse uitwerking voor de verschillende deelgebieden, zoals:

- De *Grensmaas*, waar de rivier binnen haar vroegere, bredere stroombed weer de ruimte krijgt om vrij te meanderen door in te spelen op grindwinning en hoogwaterproblematiek (figuur 7).
- De *Zandmaas*, waar het initiatief van de Maascorridor-gemeenten om de hoogwaterproblematiek op te lossen in een na-

tuurlijker en voor recreanten veel aantrekkelijker rivier inmiddels brede steun heeft gekregen.

- De *talloze beken en zijrivieren van de Maas*, waar zeer lokaal keuzes gemaakt kunnen worden tussen behoud en herstel van molenbeken of andere historische elementen en het weer vrij laten meanderen. Bevers krijgen weer een belangrijke rol in zowel de differentiatie van het beekmilieu als het langs natuurlijke weg vasthouden van regenwater.
- De *Maasheggen*, als schoolvoorbeeld van een gebied waarin het historische landschapspatroon nog dominant aanwezig is en waar een (gesubsidieerd) onderhoud van dit erfgoed voor de hand ligt.
- De *Maasduinen*, waar een aaneengesloten natuurlijk bosgebied van vele duizenden hectaren in het verschiets ligt dat via haar recreatieve betekenis de belangrijkste drager van de Noord-Limburgse economie kan worden
- De *reconstructiegebieden* waar zich mogelijkheden voordoen om voormalige intensieve veehouderij om te zetten in 'nieuwe markten', collectieve natuur- en recreatiegebieden die beheerd en gefinancierd gaan worden door mensen die graag in een groene omgeving wonen en werken.

Voor al deze gebieden zijn inmiddels al min of meer concrete plannen ontwikkeld, die zowel rekening houden met de ecologische potenties als met de cultuurhistorie. De Limburgse natuurbescherming heeft het aangedurfd om hiervoor risicodragende bondgenootschappen aan te gaan met ontgronders, waterschap-

pen, waterwinners en gemeenten. Het komt nu aan op de uitvoering van de plannen, wat beslist niet zonder slag of stoot zal gaan, zoals de recente ontwikkelingen langs de Grensmaas laten zien. Dergelijke onderhandelingen tot een goed einde brengen, zonder de eigen principes overboord te gooien, hoort ook bij moderne natuurbescherming. Ook wat dat betreft kan Limburg als voorbeeld dienen voor de rest van Nederland.

SUMMARY

BACK TO THE PRESENT

Nature and civilisation are closely intertwined entities in Western Europe. This was already true some 100 years ago, when plants and animals mainly flourished in an agrarian context. Nostalgia for times gone by is understandable, since so much that was near and dear has been lost, but it can never be the main motive for modern nature conservation. Present-day society offers new opportunities that do justice to nature's own dynamics. In seizing these opportunities, nature conservation gives a contemporary interpretation to the relation between nature and civilisation as two living and interdependent phenomena. In this context, historically valuable landscape elements can once again acquire significance. The current conservation practice in the province of Limburg includes various projects that may lay the foundation for such a modern, cultural, man-made landscape.

DE GROENINGSE EN VORTUMSE BERGEN

F.S. van Westreenen, Staatsbosbeheer, postbus 103, 6040 AC Roermond

Er bestaan verschillende argumenten om de historisch-geografische kenmerken van een cultuurlandschap te waarderen en te behouden (RENES, 1999). Eén van die argumenten is dat we leren begrijpen hoe de natuur (on)bewust is beïnvloed. Door het bestuderen van die langdurige interactie tussen mens en natuur krijgen we zicht op het fundament van de huidige biodiversiteit. Tegen deze achtergrond volgt een presentatie van de Groeningse en Vortumse bergen (figuur 1). Ze staan model voor de historische ecologie van het oude rivierlandschap ten westen van de Maas, met enkele kleine rivierduinen en talrijke doornhagen.

RIVIERDUINEN

In de westelijke rivierdalvlakte van de Maas, ten noorden van de Peelrandbreuk, ligt een reeks hoogwatereilanden of bergjes. Het gaat om kleine stuifzandruggen, die zijn gevormd onder boreale omstandigheden. Deze geo(morfo)logische monumenten kenmerken het Maasdal tussen Roermond en Grave. Voorbeelden zijn de *Begijnenberg* bij Kessel, de *Galgenberg* bij Blitterswijk en de *Groeningse en Vortumse bergen* tussen Vierlingsbeek en Sambeek. Vanwege hun markante positie stonden de bergjes al vroeg in de belangstelling, vooral als toevluchtsoord bij hoog water. Het zijn

stukjes Maasland waarvan het cultureel geheugen reikt tot in de prehistorie. Hier heeft nooit een natuurlijk, ongerept landschap bestaan. Na de stuifzandafzetting is de natuur direct door de mens beïnvloed.

De rivierduinen bij Vierlingsbeek zijn vermoedelijk in cultuur sinds het Mesolithicum en bevatten opmerkelijk veel artefacten uit het Neolithicum, de IJzertijd en de Romeinse Tijd. Iets westelijker, precies op de rand van de rivierdalvlakte, is een Romeinse weg getraceerd. Ze liep parallel aan de latere (grind)weg Vierlingsbeek-Sambeek en maakte deel uit van de belangrijke verbinding Cuijk-Blerick (*Ceuclum-Blariacum*). Rondom

de bergen, in de buurt van Vierlingsbeek, Vortum en Sambeek, en ook op de oost-oever van de Maas bij Afferden, zijn (laat-)middeleeuwse overblijfselen gevonden (ODÉ, 1993). Wanneer de hoeve *Op den Berg* werd gesticht is onbekend (middeleeuwse ontginning in het noorden van de Vortumse bergjes?). Dichtbij de hoeve is Romeins materiaal aangetroffen (figuur 2).

Een beetje zicht op het landschap krijgen we pas in 18de eeuw. In de periode 1737-1748 maakte Jan de Beijer diverse pentekeningen van Vierlingsbeek, Groeningen, Vortum en Sambeek (DE WERD, 1980). Eén van zijn prenten toont een schaapskudde in het vrije veld tussen de eerste twee dorpen. Misschien werden ook de bergjes af en toe met schapen beweide. Inzake het dorpsbestuur en de latere gemeente Vierlingsbeek blijft veel onbekend. Het oud-archief over de jaren 1548-1809 is in 1928 door brand verwoest en praktisch geheel in rook opgegaan.

Een goed beeld van de streek geven de zogenoemde Tranchot-kaart uit het begin van de 19de eeuw en de Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden van enkele decennia later. De laatste werd in Limburg en Noord-Brabant op schaal 1:25.000 getekend en is dus zeer goed te vergelijken met moderne kaarten (GHPAL, 1992). Toentertijd bestond ongeveer de helft van de rivierduinen nog uit woeste grond. De rest bestond uit eikenhakhout, enkele akkertjes (o.a. de *Bergkampen* in de Vortumse bergjes) en een zandafgraving (de *Zandberg* in de Groeningse bergjes). Opmerkelijk is dat de Tranchot-kaart langs de zuidrand van de Groeningse bergjes, en in een smalle strook tussen de Groeningse en Vortumse bergjes (*Op den Elskamp*), meer akkerland vermeldt dan de Topografische en Militaire Kaart. Vermoedelijk betreft het schrale akkertjes die periodiek braak lagen.

Omstreeks 1900 raakten de bergjes steeds meer met bos bedekt. In het begin van de 20ste eeuw werden (Amerikaanse) eiken en berken gezaaid, en rond de *Zandberg* dennen geplant (archief gemeente Vierlingsbeek). Bij een terreinverkenning ten behoeve van de eerste Nederlandse Bosstatistiek resteerde in 1938 slechts een vijftal stukjes 'heide'. Af-

FIGUUR 1

In de Groeningse bergjes, ten zuiden van de zandberg, liggen de oudste boslocaties. Het eikenhakhout en de onverharde weg maken deel uit van een eeuwenlang onveranderd cultuurlandschap (foto: F. van Westreenen).